

लोक सेवा आयोग
राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी, सहसचिव वा सो सरह (अप्राविधिक) पदको
खुला प्रतियोगितात्मक (संयुक्त) लिखित परीक्षा

मिति: २०८२/९/५

समय: ३ घण्टा

पूर्णाङ्क: १००

पत्र: प्रथम

विषय: शासकीय प्रबन्ध र विकास (Governance and Development)

तलका प्रश्नहरूको उत्तर बेग्लाबेग्लै उत्तरपुस्तिकामा लेख्नुपर्नेछ ।

१. नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको साझा फूलवारी हो भन्ने ऐतिहासिक भनाई रहेको छ । नेपालमा रहेका विभिन्न जात, भाषा, धर्म, संस्कृति, भूगोल र जीवनशैलीबीचको एकता र सहअस्तित्वलाई मजबुत बनाउँदै व्यवहारिक रूपमा विविधता व्यवस्थापन गर्न संवैधानिक, योजनागत, नीतिगत र व्यवहारिक प्रयास पनि हुँदै आएको छ । प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने विश्वव्यापी हक तथा धर्म, संस्कृति, संस्कार, प्रथा, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनैपनि आधारमा विभेद, शोषण र अन्याय हुनसक्ने कुरालाई ध्यानमा राखि नेपालले विविधता व्यवस्थापनलाई लोकतन्त्रको सुदृढीकरणको आधारको रूपमासमेत लिएको देखिन्छ ।

पछिल्लो जनगणना अनुसार नेपालमा १२५ भन्दा बढी जाती/जनजाति समूहहरू रहेका छन् भने कुनै पनि समूहको जनसंख्या २० प्रतिशत भन्दा बढी छैन । त्यसैगरी १२३ भन्दा बढी मातृभाषा बोल्ने भाषिक समूहहरू रहेका छन् भने विविध धार्मिक विविधताका साथ धर्म निरपेक्ष नेपाल राज्यको संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । भौगोलिक रूपमा हिमाल, पहाड, तराईमा विभाजन भएको नेपाल विश्वको झण्डै एक तिहाइ जनसंख्या रहेको दुई ठूला मुलुककाबीचमा अवस्थित जैविक र जीवनशैली विविधता रहेको मुलुकको रूपमासमेत चिनिन्छ । मानिसहरूको उमेर, लिङ्ग, पेशा, व्यवसाय, शारीरिक अवस्था जस्ता मानवीय सामाजिक विविधताका क्षेत्रहरू समेतलाई ध्यानमा राखि विभिन्न क्षेत्रमा समावेशीकरणको अभ्यास पनि हुँदै आएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकीकृत संघीय इकाई रहेको शासकीय प्रबन्ध भित्र लैङ्गिक समानता, सामाजिक न्याय र समावेशी समाज निर्माण गरी विविधता व्यवस्थापनमा आवश्यक कार्यहरू हुँदै आएको पाइन्छ ।

नेपालमा विविधता व्यवस्थापनको विषय कागजमा मात्र सीमित भएको र राज्य पुनः संरचना पछि पनि केही समुदायले आफूलाई सार्वजनिक समावेशीताको अङ्ग नबनाएको गुनासोसमेत गरेको सुनिन्छ । कतिपय नीतिगत प्रबन्धको अभाव, भएका नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको कमी, अवसरहरूको वितरणमा असमानता तथा संविधानमा व्यवस्था गरिएको समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने परिकल्पनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा फितलो व्यवस्थापन रहेको जस्ता आलोचनात्मक पक्षहरूको बीचमा पर्याप्त साधन स्रोतको कमी एवं स्रोत परिचालन र व्यवस्थापनमा सुशासनको अभाव रहेको भन्ने विषयसमेत नेपालको विविधता व्यवस्थापनमा समीक्षा तथा चर्चा गर्नुपर्ने विषयवस्तुका रूपमा रहेका छन् ।

विविधता व्यवस्थापनका सन्दर्भमा माथि उल्लिखित विषयवस्तुको पृष्ठभूमिमा:

७+७+११=२५

क) नेपालको विविधता व्यवस्थापनको वर्तमान प्रकृति र आवश्यकताको समीक्षा गर्नुहोस् ।

ख) विविधता व्यवस्थापनमा भएका प्रयासहरूको अपर्याप्तताको विषयमा तहगत सरकारको भूमिका र कार्यान्वयनको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।

ग) नेपालमा विविधता व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउन नीति सुधारका क्षेत्रहरू, संस्थागत सुदृढीकरणका उपायहरू, आवश्यक कार्यक्रमहरू र तिनीहरूको समान तथा न्यायिक वितरण र त्यसमा सरोकारवालाहरूको सहज पहुँच व्यवस्थापन गर्न तत्कालीन र दीर्घकालीन प्रयास सहितको कार्यान्वयनयोग्य कार्ययोजना प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

२. भौगोलिक विकटता, सामाजिक सांस्कृतिक विविधता, जटिल राजनीतिक विरासत, आर्थिक सामाजिक असमानता, जटिल भू-राजनीतिक बाध्यताको बीचमा नेपालले आफूलाई विकासको बाटोमा अगाडि बढाउनुपर्नेछ । विकास साझेदारको रूपमा द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय संस्थाहरू रहेका छन् । भौतिक पूर्वाधार, सामाजिक पूर्वाधार, संस्थागत पूर्वाधार जस्ता क्षेत्रमा बाह्य सहयोग लिने गरिएको छ । देश विकासको लागि बाह्य सहयोग अत्यावश्यक भएपनि यसलाई दुवैतिर धार भएको हतियार (Double edged sword) को रूपमा पनि व्याख्या गरेको पाइन्छ । बाह्य सहायताले नेपालको विकास चाहानालाई पूरा गर्न सघाएको छ भने सँगसँगै परनिर्भरता बढाएको, समन्वय गर्न नसक्दा विकासको लागत बढाएको, प्राथमिकीकरणमा अलमलिएको, कतिपय अवस्थामा राज्यको आफ्नो निर्णय क्षमतामा कमी आएको, गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त हुने सहायतालाई नेपालले आफ्नो प्राथमिकताका आधारमा अगाडि बढ्न प्रोत्साहित गर्न नसकेको भन्ने समेत आलोचना हुने गरेको छ ।

विकासको प्राथमिकतालाई दाताले डोच्याएको, सहयोग छरिएको र समन्वय हुन नसकेको, परनिर्भर संस्कृतिको विकास भएको, राज्यको स्वामित्व घट्दै गएको, राष्ट्रिय प्राथमिकतासँग वैदेशिक सहायताले तालमेल राख्न नसकेको, दाताहरूको बीचमा पनि समन्वय गर्न नसकेको र सहयोगको स्वरूप परिवर्तन हुँदै गएको अवस्थामा तदनुकूलको वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने नीति बनाउन नसकेको भनि आलोचना हुने गरेको छ । राजश्व वृद्धिको सम्भावना न्यून हुँदै गएको, चालू खर्च बढ्दै गएको अवस्थामा सरकारको वित्तीय स्थान (Fiscal Space) साँघुरिँदै गएको छ । यसले वैदेशिक सहायता माथिको निर्भरता अझै बढाउँदै जाने देखिन्छ ।

उल्लिखित परिस्थितिमा देहायका सवालको विश्लेषणात्मक उत्तर दिनुहोस् ।

७+५+५+८=२५

- क) नेपालले प्राप्त गरिरहेको वैदेशिक सहायताले मुलुकको समग्र विकासमा पुर्‍याएको योगदानको विश्लेषण गर्नुहोस् ।
- ख) के वैदेशिक सहायताले आन्तरिक राजश्व बढाउन र सहायता प्राप्तिको निर्भरता घटाउँदै लैजान योगदान गर्न सक्छ ? चर्चा गर्नुहोस् ।
- ग) नेपालको सार्वजनिक ऋण बढिरहेको सन्दर्भमा नेपालको प्राथमिकता वैदेशिक ऋण सहायता वा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने मध्ये कुन क्षेत्र प्राथमिकतामा राख्नुपर्ला ? तर्कसहित स्पष्ट गर्नुहोस् ।
- घ) वैदेशिक सहायता परिचालनलाई प्रभावकारी बनाउनको लागि नेपालले गर्नुपर्ने कार्यहरू समेटि सोको कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गर्नुहोस् ।

३. नेपालमा संघीय संरचना अनुकूलको संविधान लागू भई त्यसको कार्यान्वयन भएको पनि दश वर्ष भईसकेको छ । संविधानमा उल्लेख भए अनुसार तीनवटै तहहरूमा अधिकार दिने सम्बन्धमा पटक पटक बहस, छलफल र सहमती हुँदासमेत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैनन् । शुरुमा तयार भएको कार्यविस्तृतीकरणको प्रतिवेदनको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन नहुँदै त्यसलाई परिमार्जन र परिष्कृत बनाउन अर्को प्रयास भएतापनि दोश्रो परिमार्जित रूपको प्रतिवेदन बाहिर आउन सकेन । संघीयता कार्यान्वयनलाई सहज बनाउन अन्तर प्रदेशपरिषद्को बैठक पनि गरियो । परिषद्ले पारित गरेका धेरै विषयहरू छलफल मै सीमित भए । संघीयता अनुकूल निर्माण गरिनुपर्ने कानुनहरूको निर्माणमा पनि संघीय सांसदहरूको उदासीनता देखियो भने प्रदेशमा पटक पटक सरकार निर्माण र विघटनको क्रम चलिनै रह्यो । कतिपय स्थानीय तहहरू सिंहदरबारको अधिकार आफूलाई नै प्राप्त भएको भन्दै स्थानीय तहमा नै सिंहदरबारको झल्को दिने पूर्वाधार निर्माण र अधिकारको अभ्यास गर्नमा रमाउन थाले । संघीयताको कार्यान्वयनमा राजनीतिक दल, विज्ञ समूह, परामर्शदाता र कर्मचारीतन्त्र सबैले नै आ-आफ्नै ढंगबाट व्याख्या र विश्लेषणमा रमाएको देखियो । जुन उद्देश्यले अधिकारको पूर्ण निक्षेपण र सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिताको परिकल्पना गर्दै संघीय शासकीय प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न खोजिएको थियो सो बमोजिम सकारात्मक प्रतिफल प्राप्त हुन सकेको देखिएन ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, वन, जलस्रोत, खानी जस्ता विषयको संघीयता चिनाउने ऐन पनि जन्मन सकेन । आज पर्यन्त पनि कतिपय संघीयता आउनु अगाडीकै ऐन कानुनलाई समाउँदै संघीयताको कार्यान्वयनको प्रयास भएकै देखिन्छ । अर्कोतिर प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गरेका अधिकारलाई पनि राम्रोसँग अभ्यास गरेको देखिँदैन । यसै आर्थिक वर्षमा पनि कतिपय स्थानीय तहले बजेट सार्वजनिक

गरेका छैनन्। पछिल्लो समय समग्र क्षेत्रमा सुशासनको माग राख्दै भएको आन्दोलन र त्यसपछि गठन भएको अन्तरिम सरकारले चुनाव गराउने अभिभारामात्र प्राप्त गरेकोले नयाँ कानुन ल्याउने कार्य अझै लम्बिदै गएको देखिन्छ।

माथि प्रस्तुत भएका समस्याको समीक्षा गर्दा ती समस्या उत्पन्न हुनमा राजनीतिक दल, सरकार, समग्र प्रशासनिक क्षेत्र, प्रदेश र स्थानीय तहहरू जिम्मेवार रहेको ठान्नुहुन्छ ? त्यसको कारण सहित स्पष्ट पार्नुहोस्। संघीयताको मूल भावना समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्व भएतापनि उक्त भावना बमोजिमको संघीय व्यवस्था स्थापना हुन नसक्नुमा को-को, के-के कारणले जिम्मेवार देख्नुहुन्छ ? उल्लेख गर्दै सुधारको मार्गचित्र (Road map) सहितको खाका प्रस्तुत गर्नुहोस्।

१०+१५=२५

४. कुनैपनि संगठनमा उपलब्ध साधनस्रोतको दक्षतापूर्वक एवम् महत्त्व उपयोग गर्न, त्यस्तो संगठनको वित्तीय प्रतिवेदनमा विश्वसनीयता कायम गर्न, संगठनको कार्यसञ्चालनमा अन्तरनिहीत जोखीम पहिचान गरी सम्बोधन गर्न, वित्तीय प्रणालीमा हुन सक्ने गल्ती एवम् त्रुटिलाई समयमै नियन्त्रण गरी सुधार गर्न तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको दुरुपयोग, चुहावट वा नोक्सानी नियन्त्रण गर्न आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

उपर्युक्त वास्तविकता दृष्टिगत गरी नेपालको संविधानमा विभिन्न तहका सरकारको अधिकार सूचीका साथै आर्थिक कार्यप्रणालीलाई समेत स्पष्टताका साथ उल्लेख गरिएको छ। सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न महालेखापरीक्षकको कार्यालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगजस्ता संवैधानिक निकायकोसमेत व्यवस्था गरिएको छ। सोसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐन, नियम तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा रहेका छन्। सार्वजनिक जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक लेखा समिति जस्ता संसदीय समितिको पनि व्यवस्था छ। महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय पनि वित्तीय अनुशासन कायम गर्न लागिपरेकै देखिन्छन्।

माथि उल्लिखित संवैधानिक, कानुनी एवम् संस्थागत व्यवस्थाको बाबजुद नेपालको वित्तीय नियन्त्रण प्रणाली खासै प्रभावकारी हुन सकेको देखिँदैन। अधिकांश मन्त्रालय तथा केन्द्रीय निकायले आफ्नो र मातहतको कार्यालयबाट सम्पादन हुने कामको प्रकृति अनुसारको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गरेको अवस्था पनि देखिँदैन। साथै मन्त्रालयहरूले लेखापरीक्षण तथा आन्तरिक नियन्त्रण समितिलाई कामयावी बनाउन सकेका छैनन्।

महालेखापरीक्षकको पछिल्लो वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार कूल बेरजुको ६१.२७ प्रतिशत बेरजु नियमित गर्नुपर्ने प्रकृतिको छ। बेरजु अंकमा वृद्धि भई कूल बाँकि बेरजु ७ खर्ब ३३ अर्ब १९ करोड पुगेको छ। अर्कोतर्फ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दायर भएका सार्वजनिक सम्पत्तिको हानी नोक्सानी र राजश्व हिनामिना एवम् चुहावट सम्बन्धी कसूरका मुद्दाको संख्यामा अत्याधिक वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि २०६९/७० सम्मको अवधिमा सार्वजनिक सम्पत्तिको हानी नोक्सानी र राजश्व हिनामिना एवम् चुहावट सम्बन्धी कसूरमा १७-१७ वटा मुद्दा दायर भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि २०८१/८२ सम्मको अवधिमा सो प्रकृतिका मुद्दाको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भई क्रमशः ४२१ र ८४ पुगेको देखिन्छ। यसबाट पनि हाम्रो वित्तीय नियन्त्रण प्रणाली ज्यादै कमजोर र प्रभावहीन रहेको स्पष्ट हुन्छ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको प्रभावकारिता र आर्थिक अनुशासन पालना गराउनमा महालेखापरीक्षकले खेलेको भूमिका विश्लेषण गर्दा वित्तीय नियन्त्रण प्रणालीमा उल्लेख्य सुधार हुन नसक्नुको कारण पहिचान सहित सार्वजनिक स्रोत साधनको उपयोगमा प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्नको लागि व्यवहारिक एवम् कार्यान्वयनयोग्य सुझावहरू प्रस्तुत गर्नुहोस्।

१०+७+८=२५